

Balkanlar'da Bir Osmanlı Şehri: Sofya (1385-1878)

Selim Hilmi ÖZKAN¹

Öz

Osmanlı Devleti'nin Anadolu topraklarının büyük bir kısmını egemenliğine almadan önce fethettiği toprakların başında Balkan toprakları gelir. Balkan topraklarından da Bulgaristan ve Sofya, Osmanlı topraklarına en erken katılan yerlerdendir. Bu fetihler sonucu başlayan Balkanlar'daki ve Sofya'daki Osmanlı egemenliği 500 yıldan fazla sürmüş ve bu süre zarfında Balkanlar ile birlikte Sofya şehri de bir ilim ve kültür şehri haline gelmiştir. Türkler Balkanlar'da ilerlerken burada kurdukları egemenliğe paralel olarak yeni yerleşim yerleri kurdukları gibi yerleştikleri şehir, kasaba ve köyleri de şenlendirmişler ve ekonomik olarak zenginleştirmişlerdir. Ayrıca yerel halk ile bütünleşerek şehirlerin kültürel anlamda zenginleşmesine de katkı sağlamışlardır. Bu süreçte Sofya, Balkanlar'ın en önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri haline gelmiştir. Sofya Osmanlı döneminde vakıfları, camileri, hanları, hamamları ve Türk-İslam şehirlerinin ayrılmaz bir parçası olan kendine özgü çarşıları ile bölgenin merkezi konumundaki önemli şehirlerinden birisi olmuştur.

Anahtar kelimeler: *Sofya, Osmanlı Devleti, Balkanlar, Bulgaristan.*

¹ Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı; shilmi@yildiz.edu.tr.

An Ottoman City in the Balkans: Sofia (1385-1878)

Abstract

The Balkan lands are the first that the Ottoman Empire has conquered before it ruled over a large part of the Anatolian's territory; Bulgaria and Sofia were the earliest places participating the Ottoman territory. The Ottoman rules began in the Balkans and Sofia as a result of this conquest has lasted over 500 years and during this time, Sofia along with the Balkans has become a city of science and culture. The Turks in the Balkans where they have established the rule that moves parallel to the built up areas, where they have settled as they establish new settlements cities, towns and villages ordered their jollify and economically enriching. They have also contributed to the enrichment of the cities culturally by integrating with the local population of those cities. In this process, Sofia has become the most important scientific and cultural cities of the Balkans. Sofia has been one of the major cities of the region's central location in the Ottoman era with its foundations, mosques, inns, baths and with its unique market which is an integral part of the Turkish Islamic cities.

Keywords: *Sofia, The Ottoman Empire, Balkans, Bulgaria.*

1. Giriş

Osmanlı Devleti Anadolu topraklarının büyük bir kısmını egemenliğine almadan önce fethettiği toprakların başında Balkan toprakları gelir². Balkan topraklarından da Bulgaristan, Osmanlı topraklarına en erken katılan yerlerdendir. Bu fetihler sonucu başlayan Balkanlardaki Osmanlı egemenliği 500 yıldan fazla sürmüştür.³

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki en önemli sancaklarından biri olan Sofya⁴ Latince Serdica, Ulpin Serdica; Yunanca, Triaditsa; Bulgarca Sofiya adlarını taşımıştır. Şehir Sofya ismini şehir merkezinde bulunan "Aya Sofia" kilisesinden dolayı XIV. yüzyılın sonlarında almıştır.⁵

Sofya Vadisi'nin büyük bir alanını kapsayan şehrin Kuzeyinde Stara Planina sıra dağları, Doğusunda ve Güneydoğusunda Sredna Gora, Doğusunda Vitoşa Dağı, Batısında ise Lülin, Viskâr ve Çepin Dağları bulunur. Şehir, İskir Nehrinin ve soldaki kollarının şeritleri üzerine kuruludur. Sofya yakınında Pançerova ve Kocabalkan geçitleri bulunmaktadır. Sofya'nın denizden yüksekliği yaklaşık 500-550 metredir. Bunun için Sofya'da ılıman bir karasal iklim hüküm sürer. Yazları serin kışları ise soğuk ve karlıdır. Evliya Çelebi Sofya için, "*Sofya, Sofya sahrasının güneyinde, Vitoşa dağının eteğinde, Kurd bağları denen İrem bağının aşağısında düz bir alanda kurulmuş büyük bir yerleşim yeridir. Batı ve Kuzey tarafı verimli bir ovada güllük gülistanlık bir kazadır. Sofya birbirine yakın köylerden meydana gelmiştir.*" der.⁶

Sofya'nın tarihi eski çağlara kadar uzanır. M.Ö. 8 ve 7. yüzyıllarda, bugünkü merkezin bulunduğu yerde Serdi adında Trakyalı bir kabile yaşamıştır. Balkan yarımadasını ele geçirmeye başlayan Romalılar, Trakyalıların bağımsızlığına son vermişlerdir. Hâkimiyetleri altına aldıkları yerlerde idarî ve askeri düzen de kurmaya önem veren Romalılar, bu şehre Serdika adını vermişlerdir. Böylece Serdiler'in şehri anlamına gelen Serdika, önemli ticarî ve idarî merkez olmuştur.

² Halil İnalçık, *The Ottoman Empire The Classic Age 1300-1600*, London, 1973, pp. 6, 7, 11; Heath W. Lowry, *Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, (Çevr. Ahmet Cemal), İstanbul, 2008, s. 3.

³ Orlin Sabev, "Bulgaristan'da Osmanlı Medreseleri", *Türkler-Osmanlı*, C, 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 463.

⁴ Bulgaristan'ın başkenti ve en büyük şehri olan Sofya'nın nüfusu yaklaşık 1,200 milyon (2012, Birleşmiş Milletler Verisi).

⁵ Nevin Genç, *XVI. Yüzyıl Sofya Mufassal Tahrir Defterinde Sofya Kazası*, Eskişehir, 1988, s. 21.

⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, C. III-IV, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1966, s. 992.

Doğu Roma İmparatorluğu'nun kavşak şehri olması itibarıyla Serdika, hep akınlara uğramış. Bu akınlardan esnasında şehir büyük ölçüde zarar görmüştür. VI. yüzyılda, Justinianus zamanında, Serdika tekrar Doğu Roma İmparatorluğu'nun önemli şehri haline gelmiştir. Bundan hemen sonra şehir, Balkan yarımadasına hücum eden Slavların akınlarına maruz kalmış ve tamamıyla Slavlaşmıştır. IX. yüzyıllarda Han Krum zamanında Serdika Slav ismi olan Sredets ismini alır ve geniş alana yayılmış olan Orta Çağ Bulgar Devleti'nin önemli askerî, siyasî ve kültür merkezi haline gelmiştir.⁷

2. Sofya'nın Osmanlıları Tarafından Fethi ve Osmanlı İdaresinde Sofya

Osmanlı Devleti'nin Bulgarlar ile ilk münasebetleri I. Murad döneminde Edirne ve Filipe'nin alınması sonrası başladı. Bulgar Kralı İvan Alexandır Osmanlı ilerlemesinden endişe duyarak bazı tedbirler alma yoluna gitti. Fakat Kral İvan 1365 yılında ölünce ülke iki oğlu arasında pay edildi. Bu durum Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ı fethetmesini de kolaylaştırmış oldu. Bu arada Macarlar da Bulgaristan ve bölge üzerinde hak iddiasında bulunmaya başlamışlardır. Bu amaçla Macar Kralı Layoş 1365'te Vidin'i ele geçirdi. Hatta kral, 200 bin kadar Bulgar'ı Katolik yaparak onlar üzerinde dini bir baskı da kurmaya çalıştı.⁸ Bu arada Eflaklar 1373 yılında Niğbolu'yu işgal ettiler. Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda fetih ve yerleşmesi devam etmekteydi. Bu fetihler sonucu Bulgaristan 1396 Niğbolu zaferi sonrası Osmanlı topraklarına katıldı. Sofya ise daha önce 1385 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmişti. Bulgaristan, tamamen Osmanlı egemenliğine girmesi üzerine Sofya sancak merkezi yapıldı ve bir kısım yerler Sofya'ya bağlandı.⁹

⁷ Genç, *age*, s. 22.

⁸ Batıların egemen oldukları coğrafyalarda Katolikleştirme politikası sürekli devam etmiştir. Hatta sadece egemen oldukları coğrafyada değil Hristiyanların yaşadıkları her yerde bu politikalarını devam ettirmek istemişlerdir. Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Hristiyan topluluklar sık sık batılı Hristiyan devletler ve misyonerler tarafından mezhep değiştirmeye zorlanmışlardır. Mesela Katolik misyonerler XVIII. yüzyılın başlarında Ermenilerin inanç sistemlerini bozmak ve Katolik yapmak için uğraşmışlardır. Bununla da yetinmeyen misyonerler Ermeniler üzerinde baskı kurmak için Ermeni din adamlarını kullanmışlardır. Katolik mezhebinin faaliyeti sonucu bir kısım Ermeni Katolikliği benimsemiştir. Bu durum Osmanlı Hükümetleri tarafından engellenmek istenmişse de Ermeni Katoliklerin sayısı giderek artmıştır. (Selim Hilmi Özkan, "XVII. Yüzyılın Sonlarında Hristiyan Birliği Projesi ve Ermeniler", *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*; C. 4, Erciyes Üniversitesi Yayınları, (Ed. Metin Hulagu), Kayseri, 2010, s. 87).

⁹ Norman Itzkowitz, *Ottoman Empire and Islamic Tradition*, The University of Chicago Press, USA, 1972, p. 13-14; M. Alaaddin Yalçınkaya, "Osmanlılar Döneminde Bulgaristan", *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Karam Yayınları, Ankara, 2006, s. 322.

Osmanlı Devleti'nin fetih ve genişleme sürecine bağlı olarak idari yapısında sürekli bir değişme her zaman olmuştur. İlk başlarda Anadolu ve Rumeli olmak üzere iki beylerbeyliği mevcut iken bu sayı giderek artmıştır. Bunlardan Rumeli Beylerbeyliğinin merkezi Manastır iken Kanuni devrinde Sofya olmuştur.

Rumeli eyaleti içerisinde yer alan Bulgaristan, Çirmen, Sofya, Silistre, Niğbolu ve Vidin olmak üzere beş sancağa bölündü.¹⁰ Tarihsiz olan TD 82 ve 1522 yılına ait TD 122'ye göre Sofya Şehirköy ve Berkövitsa(-Berkofça) kazalarından ibarettir. Sofya, 1525 yıllarında tutulan TD 130'a göre Sofya, Samakov, Şehirköy ve Berkövitsa kazalarından müteşekkildir. 1528 yıllarını içerisine alan TD 151'e göre Sofya livası Planina-i Küçük, Planina-i Büzürük, Şehirköy, Filipe, Tatarcık ve Samakov nahiyelerinden müteşekkildir. Kanuni devrinin ortalarına doğru tutulan TD 236 numaralı deftere göre Sofya, Samakov, Şehirköy, Berkofça kazalarından oluşmaktadır. Böylece bu dönemde kazanın yapısı tam anlamı ile şekillenmiştir.¹¹

Sofya da diğer Balkan şehirleri gibi Osmanlı idaresine girdikten sonra önemli değişiklikler geçirdi. Bunlardan en önemlisi şehrin bir Türk-İslam şehri görünümü kazanmasıdır. Türkler Bulgaristan'da kurdukları egemenliğe paralel olarak yeni yerleşim yerleri kurdukları gibi, geldikleri şehir, kasaba ve köyleri de şenlendirmişler ve ekonomik olarak zenginleştirmişlerdir.¹² Kırsal kesimlere yerleşen Türkler buralara yeni isimler vermişlerdir. Yer adları, bir bölgenin coğrafi yapısı ile ilgili olduğu gibi orada yaşayanların yaşam biçimleri ile de yakından ilgilidir. Bunun için yer adlarından yola çıkarak toplumun sosyal yapısı, dinî yapısı, yaşam tarzı gibi birçok alanı hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Bir yere verilen ad, o bölge ile özdeşleşerek kültürün ve toplumsal değerlerin de ölümsüzleşmesini sağlamaktadır.¹³ Yer adlarının incelenmesi ile o bölgenin dil bilgisi, yerleşim tarihi ve etnik yapısına ilişkin önemli ipuçları elde etmek mümkündür.¹⁴ Bu durum Sofya için de geçerlidir. Bu cümleden olarak

¹⁰ Nikolai Todorov, *The Balkan City 1400-1900*, University of Washington Press, Washington, 1983, p. 24; Genç, *age*, s. 15.

¹¹ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2002, s. 36.

¹² Dennis P. Hupchick, *The Bulgarians in the Seventeenth Century: Slavic Orthodox Society and Culture under Ottoman Rule*, McFarland & Company Publishers, North Carolina, 1993, pp. 2, 3; Emruhan Yalçın, "Türk-Bulgar Ortak Kültürü", *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 43, Bahar, 2009, s. 557.

¹³ Selim Hilmi Özkan, "XVI. Yüzyıl Sonlarında Tomarza, Tomarza ve Kayseri Çevresinde Oğuzlar", *History Studies*, 2/3 (2010), s. 274.

¹⁴ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 101.

Sofya'daki köy ve yerleşim yeri isimleri Hacı Karaman, Doğancı, Musaca, Karaca Ahmedlü, Kuru Yayla, Beylerçiftliği, Ormanlu, Çukurova, Doğanova, Uluköy, Hacı Hamza, Bacılar, Doğanova, Ağaçevlü, Elmalu, Bayhanlu, Çamurlu, Timur'dur. Bu isimleri daha da çoğaltabiliriz. Sofya şehrinde kurulan mahalle isimlerine baktığımız zaman da aynı durumu görebiliriz. Mahalle isimleri genelde mescid veya camiye yaptıran kişilerin isimleridir. Bunlar buraya ilk defa gelerek yerleşen kişilerin isimleridir. Bu kişiler buralar da Türk ve İslam varlığının yerleşmesinde öncülük etmişlerdir.¹⁵ Bu özelliği ile Sofya tam anlamı ile bir Osmanlı şehri görünümündedir. 93 harbinde Rus orduları kumandanı, Sofya'yı görünce: "Bu minare ormanını yakıp yıkmalı" demiştir.¹⁶ Rus orduları komutanının yakıp yıkmak istediği bu şehir, Osmanlı şehirleri arasında en az sorunlu şehirler içerisinde yer almaktaydı. Bundan dolayı da belgelerde "Saadetli Sofya" şeklinde geçmiştir.¹⁷

Osmanlı Devleti Sofya ve çevresine yerleştikten sonra diğer yerlerde olduğu gibi buradaki Hristiyan halkın hak ve hukukunun korunması hususunda da titiz davranmıştır. Mesela 1692 Kasım başlarında Sofya molasına gönderilen bir hükümde Kalo Yani mahallesinde yaşamakta olan Ermenilerin ibadet yapmak istedikleri kiliselerini tamir etmek istedikleri beyanla bu duruma mani olunmaması istenmiştir. Bu durumla alakalı Osmanlı kaynaklarında birçok bilgi ve belge bulmak mümkündür.¹⁸ Osmanlı Devletinde yaşayan gayr-i Müslim unsurların hukuki statüsü, İslâm hukukunun onlar için koymuş olduğu kurallara dayanıyordu. Bu düzenleme, onların özel ve siyasî yaşamlarını da etkiliyordu. Buna göre, gayr-i Müslimler özel hukuk alanında, mensup oldukları din veya toplulukların dinî veya toplumsal yaşama ilişkin kurallarını uygulamakta serbest bırakılmışlar, buna karşılık kamu hukukunun bazı dallarında (ceza hukuku gibi) Müslümanlar gibi şer'î hukukun emredici hükümlerine tâbi tutulmuşlardır. Kamu hukukunun diğer alanlarında ise Gayrimüslimler, Müslümanlardan farklı bir statü içinde yaşamışlardır.¹⁹

¹⁵ Yücel, *agm*, s. 77.

¹⁶ Osman Keskiöglü, "Şumnu'da Türk İslam Eserleri" *Vakıflar Dergisi*, S. 20, Ankara, 1988, s. 391.

¹⁷ Mehmet Akif Erdoğan, "Onaltıncı Yüzyılda Sofya Şehri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XVII, S. 2, Aralık 2002, s. 2.

¹⁸ BOA, A. *İDVNS.MHM.d -111*, s. 57, 58.

¹⁹ Gülnihal Bozkurt, "Osmanlı Devleti ve Gayrimüslimler" *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları*, İstanbul, 1992, s. 283.

Sofya ve çevresinde Osmanlı yönetiminde güvenlik sağlanmış, angarya kalkmış, ağır vergiler azaltılmış keyfiliğin yerini adalet almıştır.²⁰ XVI. asır başlarına kadar Sofya havalisinde timar sahiplerinin reâyadan öşür vergilerini aldıktan sonra fazladan ‘harman resmi’ adıyla başına başına iki kile buğday ve iki kile arpa alma usulü Kanuni döneminde kaldırılmıştır. Fakat Kanuni’nin Belgrad seferine giderken kaldırdığı bu vergi sipahilerin ısrarı üzerine daha sonraki dönemlerde defter kayıtlarına mugayir şekilde devam etmiştir.²¹ Bu verginin Osmanlı öncesi dönemden beri halk üzerinde bir angarya olduğunu da unutmamak gerekir.

Osmanlı topraklarında yaşayan Gayrimüslimler, kendi mezheplerine göre dinî ibadet ve ayinlerini tam bir serbestlik içinde yapabiliyorlardı. Devlet, Gayrimüslimlerin ibadetleri konusunda son derece hoşgörülü davranmıştır. Durumu, fermanlarla tayin ve tespit edilen ibadet yerlerinin, bütünüyle dokunulmazlığı bulunmaktadır. Osmanlı Devleti bu ibadet yerlerinin iç teşkilatına ve idaresine kesinlikle karışmayarak bu yerlerin idaresini bütünüyle Gayrimüslim cemaat teşkilatlarına bırakmıştır.²²

2.1. Sofya’nın Yeniçağda Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Nüfus Durumu

Osmanlı idaresindeki bir bölgenin nüfus ve idari durumunu tespit edebilmek için elimizdeki en önemli verilerden birisi tahrir kayıtlarıdır. Osmanlı dönemine ait Bulgaristan ile ilgili yirmiden fazla tahrir kaydı bulunmaktadır. Bunlardan birisi olan III. Murad döneminde tutulan tahrir verilerine göre Sofya’nın 39 Mahallesi vardır. Aynı defterde iki zaviye ve iki cemaat kaydedilmiştir. Bu mahallelerin 21’nde yalnızca Müslümanlar oturmaktadır.²³

Sofya’nın nüfusuna baktığımız zaman Osmanlı tahrir defteri kayıtları bu konuda bize bazı bilgileri vermektedir. 1530 yılında Sof-

²⁰ Yalçın, *agm*, s. 558.

²¹ Halil İnalçık, “Stefan Duşan’dan Osmanlı İmparatorluğuna, XV. Asır’da Rumeli’de Hıristiyan Sipahiler ve Menşeleri”, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar-I*, TTKY, Ankara, 2014, s. 242.

²² Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb’anın Yönetimi*, İstanbul, 1990, s. 39.

²³ Refet Yınanç, “Arşivlerdeki Tahrir ve Evkaf Defterlerine Göre Bulgaristan’da Türk Varlığı”, *Bulgaristan’da Türkler Semineri 20-22 Mart 1986*, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara, 1986, s. 15.

ya’da 1.023 hane vergi nüfusu ve 182 bekâr nüfus kayıtlıdır.²⁴ Ömer Lütfi Barkan’a göre ise Sofya şehrinde (1520-1530) 471 hane Müslim 238 hane Gayrimüslim kayıtlıdır.²⁵ 1530 yılında Sofya’nın 32 mahallesi vardır. Bunlardan 18 tanesi Müslüman mahallesidir. XVI. yüzyılın sonlarında ise mahalle sayısı 38’e çıkmıştır. Mahalleler dışında iki zaviye ve iki cemaat ile birlikte Sofya merkezinde 1.390 hane ve 29 mücerred (bekâr) kayıtlıdır. Bu bilgiler ışığında şehrin nüfusunun XVI. yüzyılın başlarında 6.000 civarında olduğunu, yüzyılın sonlarına doğru da 7-8 bin civarına yükseldiğini söyleyebiliriz. Bu nüfusun yaklaşık %70’i Müslümanlardan, %23’ü Gayrimüslimlerden, %7 civarı ise Yahudilerden meydana gelmekteydi.²⁶ Sofya bu yüzyılda Edirne, Niğbolu, Selanik, Kratova, Üsküp, Silistre, Saraybosna gibi Balkan şehirlerinden, Diyarbekir, Tokat gibi Anadolu şehirlerinden küçüktür.²⁷

Balkanlardaki gelişmeye paralel olarak Sofya’nın nüfusu sürekli bir artış göstermiştir. Çünkü yeni yurt ve otlak arayan Türkmenler için Balkanlar çekici bir alandı. Bu artışta Müslüman nüfus dikkat çekicidir. Müslüman nüfusun artışında doğudan batıya olan göçler kadar İslamlaşmanın da etkisi belirgindir.²⁸ Bu özelliği ile Sofya’nın zamanla tam bir Anadolu şehri görünümü kazandığını söyleyebiliriz. Şehirde Hristiyanlar da yaşamakla birlikte Müslümanların baskın bir yapısı vardır. Çünkü XVII. yüzyılın sonlarında Sofya kadısına gönderilen bir hüküm ile beldenin ehl-i İslam memleketi olmasından dolayı ile meyhanelerin kapatılması istenmektedir.²⁹

²⁴ İlhan Şahin, “XV ve XVI. Yüzyılda Sofya-Filipe- Eski Zağra ve Tatar Pazarı’nın Nüfus ve İskân Durumu”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 48, İstanbul, 1987, s. 251; Yusuf Halaçoğlu, “Bulgaristan”, *TDVİA*, İstanbul, 1992, s. 398.

²⁵ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XI/1-4, 1949-50, s. 529vd.

²⁶ Dennis P. Hupchick, *The Bulgarians in the Seventeenth Century: Slavic Orthodox Society and Culture under Ottoman Rule*, McFarland & Company Publishers, North Carolina, 1993, p. 39; Şahin, *agm*, s. 251.

²⁷ Erdoğan, *agm*, s. 3.

²⁸ Halil İnalçık, “Türkler ve Balkanlar”, *Balkanlar*, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 20.

²⁹ Ahmet Refik, *Türk İdaresinde Bulgaristan (973-1255)*, Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası, C. VIII, S. 7, İstanbul, 1933, s. 6.

Tablo 1: XVI. Yüzyılda Sofya'daki Müslüman Mahalleleri

		Meslekler																Toplam									
		Mücerred	Bennak	Celep	Debbağ	Kasap	Sarraç	Mutraf	Hayyat	Müezzın	İmam	Beşe	Hatip	Katip	Ekmekçi	Haffaf	Boyacı		Dellal	Dellak	Gazzaz	Nalband	Bakkal	Arabacı	Abacı	Sabuncu	Takyacı
1	M. Mescid-i Saruhan			2	8	2	8	1	1	3	1	2															28
2	M. Merhum Karasahin	1		10			4	1		4	3	3	1	1	1	3	2	1	1	1							37
3	M. Beylerbeyi			12					1	2											1						22
4	Zaviye-i Habip Halife										1																1
5	M. Mescid-i Emine Hatun				1	3				1	1						2	2	2				3	1		16	
6	M. Mescid-i Bazar			1	1						3	2		2			1	1	1							11	
7	M. Cami-i Atik		8	2	1	4	7	4	1	1	1		1					3			2	3		3	1	42	
8	M. Merhum Şahin Bey			2			3			1	2			2			1				2	3		1	2	19	
9	Mahale-i Cunti Ahmet Bey			20	3	2	1	1				1	1	1	2							5	2	2	2	43	
10	M. Hacı İlyas									1								2								3	
11	M. Karagöz Bey			8	1		1	1		2												1		3		17	
12	Zaviye-i Şeyh Bali Efendi									1	1						1									3	
13	M. Hacı Kemal	8			16					1	2							1				1		1		30	
14	M. Alaca Mescid	3	1		10	1	2	2		1	1			1	1				1							6	30
15	M. Mescid-i Hacı Hamza				3	2	2	8	1	4	4	1		2	3	14	1	1	1	3	2	5	6	1		6	70
16	M. Mescid-i Turgut Hoca						1		1	1	2										1	1	1	1		9	
17	M. Hacı Yakşi						1			2	1				2							1	1			8	
18	M. Gul Cami									1	1															2	
19	M. Kassaban	3			2	2	1			5	4	2			1	3	1	1	2			1	6	3	1	38	
20	M. Cami-i Mescid-i M. Paşa	1			2					1	1		2		1							1	4			1	14
21	M. Cami-i Atik (Siyavuş P)	1				5	3	2	1	2	1	1	1				1	3			3	1				25	
TOPLAM		17	9	57	48	21	35	22	4	36	26	14	5	9	7	21	13	11	11	7	15	23	16	19	8	14	468

Sofya şehir merkezi XVI. yüzyılın sonlarında çoğunluğu Müslümanlardan meydana gelir iken köyler çoğunlukla Gayrimüslimlerden meydana gelmekteydi. XVI. yüzyılda, şehir merkezinde Müslümanlardan başka, çeşitli dini ve etnik gruplar bulunuyordu. Müslümanlar “Türkler ve Tatarlar”; Gayrimüslimler “Rumlar, Slavlar, Bulgarlar, Çingeneler, İtalyanlar, Latinler, Boğdanlılar, Dubrovnikiiler, XVII. yüzyılda Ermeniler ve Yahudiler”, Sofya’da farklı mahallelerde birlikte yaşamaktaydılar. Şehir nüfusunun %80’ini Müslümanlar %20’sini de Gayrimüslimler gruplar oluşturmaktaydı. Sofya sancağının genelinde 1552 yılında 5.007 hane cizye vermekle mükellef gözükmektedir. 1571 senesinde ise bu rakam 5.441 haneye yükselmiştir.³⁰

Osmanlı Devleti ve yöneticileri Balkanlar gibi Sofya şehrinde de planlı bir İslamlaştırma politikası gütmemişlerdir. Müslümanlar yeni kurmuş oldukları mahallelerde mescitler yaparak şehri veya mahalleyi bu mescit etrafında geliştirmişlerdir. Sofya her Balkan şehri gibi Anadolu ve İran

³⁰ Doğan Yörük, “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşayan Gayrimüslimlerin Nüfusu”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 17, Konya, 2007, s. 650.

coğrafyasından gelen göç hadisesine maruz kalmıştır. Şehirde ve çevresinde ani nüfus artışının temel nedeni budur. Buraya gelenler gelmiş oldukları yerlerin isimlerini de zaman zaman yerleştikleri yerlere vermişlerdir. Saruhan mescidi ve Karahisarî mescidi buna örnek gösterilebilir.³¹

Sofya'da Yahudi nüfusu da önemli bir miktar teşkil etmektedir. 1544 yılında Sofya'da kendi evinde oturan iki Yahudi aile ile kirada oturan sekiz İstanbullu Yahudi aile ve yirmi üç Selanik Yahudi'si vardır.³² Yahudi cemaati dışında Frenk olarak kayıtlarda geçen özellikle Dubrovniklilerin oluşturduğu bir grupta Sofya'da yaşamaktaydı. Daha çok ticaret ile meşgul olan bunlar Anadolu ve Avrupa arasındaki ticareti yönlendirmekteydiler. Bu açıdan Sofya ticari açıdan önemli bir şehirdi. Bunların gümrük vergisinden muaf tutulmuş olmaları ticaretin gelişmesinde ve şehrin ticari açıdan önem kazanmasında etkili olmuştur. 1544 yılında Sofya'da 36 hane Frenk cemaati vardır. Fakat XVI. yüzyılın sonlarında bu cemaatin mahalle ismi korunmakla beraber kayıtlarda olmadığını görmekteyiz. Veya bunlar diğer Gayrimüslimler cemaatler adı altında kayda geçmişlerdir.³³

Sofya'da yaşayan Ermeniler, Pop Raduslav ve Kalo Yani³⁴ mahallesinde otururlardı. 1544 yılında on hanenin yaşadığı Ermeni mahallesinin ismi Piyu Rayan'dır. Sofya'daki Monofizit Ermenilerin sayısı Polonya, Filipe, Nahçıvan ve imparatorluğun diğer yerlerinden gelenlerle artmıştır. Ermeniler dışında Gürcü cemaati ve Acem tarafından gelen Ermenilerde vardır.³⁵

Sofya'da yaşayan Hristiyanlar devletin ve halkın baskısına maruz kalmadan rahat bir yaşam sürmüşlerdir. Yaşamış oldukları mahallelerdeki ibadethanelerde ibadetlerini özgürce yapabilmüşler ve merkezden izin almak şartı ile kiliselerini de tamir ettirmişlerdir. Fakat devlet bu dönemde yeni kilise yapımına mümkün olduğunca müsaade etmemiştir.³⁶

³¹ Erdoğan, *agm*, s. 2.

³² Erdoğan, *agm*, s. 6.

³³ Erdoğan, *Agm.*, s. 6.

³⁴ Ahmet Refik, *age*, s. 3.

³⁵ Genç, *age*, s. 141; Erdoğan, *agm*, s. 7.

³⁶ Dennis P. Hupchick, *The Bulgarians in the Seventeenth Century: Slavic Orthodox Society and Culture under Ottoman Rule*, McFarland & Company Publishers, North Carolina, 1993, pp. 128, 154; Ahmet Refik, *age*, s. 3.

Tablo 2: XVI. Yüzyılda Sofya'da Bulunan Gayrimüslimler Mahalleler

XVI. Yüzyılda Sofya'da Bulunan Gayr-i Müslim Mahallelerin Durumu																			
	Mahalle İsmi	Meslekler																	
		Gayri Müslim	Müslim	Mücerred	Şerbetçi	Kuyumcu	Paşmakçı	Dülgör	Bapuçu	Derzi	Haymene	Çorbacı	Bakkal	Börekçi	Müezzın	İmam	Celep	Debbağ	Toplam
1	M. Novesel	39			2	5	3	1	5	3	1	1							21
2	M. Benyasor	33		7					4										11
3	M. Drogan Papuçu	48			1	3	2	3	1	6	1								17
4	Cemaat-i Kıptıyan		7																0
5	M. Pop Miloy	59		1		1	1	1	1	6			2						13
6	M. İstoyan Kalo Yani	19		2		1		1	2	1	1								8
7	M. İstoyan Radoy	35		2	1			2			1			1					7
8	Pop Rodoslow	11																	0
9	Cemaat-i Kıptıyan	32	1																0
10	M. Vuk bin Rali		44					2		1		3	2	1	6	3	5		23
11	M. M. Kara Danişmend		72			3				1		3	4	2	2	1	18	4	38
12	M. Hasbu Bey		57			1				1				1	3	3	15	5	29
13	M. Mescid-i H.Mehmed		36							1		1	3		1	6		2	14
14	M. Mescid-i Kız Kasım		7												1	1	1		3
15	M. Emre		21												1	1	1	1	4
16	M. Vuk		25					2											2
17	M. Mercan Pınarı		21			2		1		1									4
18	M. Pop Balço		7																0
19	M. Bal Bazarı		18						1										1
20	M. Dragimır		4								3								3
21	M. Pop Yani		9																0
22	M. Sığrderesi		6																0
	TOPLAM	366	245	12	6	14	8	11	16	19	7	8	11	5	14	15	40	12	198

Sofya merkez dışında Sofya'nın köylerine baktığımız zaman XVI. yüzyılda 221 adet köy ve 36 adet mezra kaydı vardır. Köyde yaşayan halkın çok büyük bir çoğunluğu tarım ile uğraşır iken çok az da olsa sanayi kolu diyebileceğimiz işlerle iştigal edenler de vardır. Sofya kazasının köylerinden elde edilen toplam gelir 1.039.153 akçedir. Bu gelirin 438.186 akçesi hububat ve cinsinden elde edilmiştir. Bu gelirin dışında kalan bostandan 13.892 akçe, meyveden 6.059 akçe, ketenden 7.339 akçe, kendirden 10.777 gelir elde edilmiştir. Sofya'da bac-ı pay-ı ağnam ve resm-i ağıldan 2.234 akçe, adet-i ağnam ve resm-i ağıldan 21.577 akçe, bid'at-ı hınzır ve bojikten 13.056 akçe vergi almıştır. Geriye kalan gelirler ise diğer kalemlerden alınan vergilerdir.³⁷

³⁷ Genç, *age*, s. 35-38.

Tablo 3: Sofya’da Toplanan Vergilerin Dağılımı

Vergi Cinsi	Alınan Vergi	Vergi Cinsi	Alınan Vergi
Hububat Cinsi	438.186	Niyabet, Arusiye ve Adet-i Deştbanı	32.570
Öşr-i Bostan	13.892	Mahsul-i Müjdegan-i Kul ve Cariye	18.908
Öşr-i Meyve	6.059	Mahsul-i Beyt’el Mal ve Mal-ı Gaip	1.580
Öşr-i Keten	7.339	Öşr-i Sal-ı Cedid	10.240
Resm-i Kendir	10.777	Çivi Fırınından	105
Bac-ı Pay-ı Ağnam ve Resm Ağıl	2.234	Örs ve Çekiç	1.850
Adet-i Ağnam ve Resm-i Ağıl	21.577	Bedel-i Nukre-i Hums	800
Bidat-ı Hınzır ve Bojik	13.056	Resm-i Kantar	1.100
Öşr-i Kuvvare	16.568	Kiremit Fırınından	32
Resm-i İspenç	210.646	Öşr-i Kıç	300
Şıra	21.373	Değirmenlerden (506 bap)	13.325
Hayrabon-i Şire	948	Diğer	185.119
Bac-ı Fıçı-i Hamr	10.569		
TOPLAM			1.039.153

Şehir nüfusunun çalışma alanlarına baktığımız zaman 132 çeşit meslek grubu bulunmaktadır. Bu dağılım Müslüman mahallelerinde 104, Gayrimüslimler mahallelerinde 80 çeşit meslek bulunmaktadır. Meslek gruplarının bu kadar çeşitli olması Sofya’nın XVI. yüzyıl içerisinde önemini ve geçiş noktasında bulunmasının avantajını göstermektedir.³⁸

³⁸ Todorov, *ibid*, p. 118; Genç, *age*, s. 27; Yücel, *agm*, s. 76.

Tablo 4: XVI. Yüzyılda Sofya’da Bulunan Meslekler

Müslüman Mahallelerindeki Meslekler		Gayr-i Müslim Mah. Meslekler
Celep	Haffaf	Şerbetçi
Debbağ	Boyacı	Kuyumcu
Kassap	Dellal	Paşmakçı
Sarrac	Dellak	Dülger
Mut’af	Gazzaz	Bapuççu
Hayyat	Na’l-band	Terzi
Mü’ezzin	Bakkal	Heymane
İmam	Arabacı	Çorbacı
Beşe	Abacı	Bakkal
Hatip	Sabuncu	Börekçi
Kâtip	Takyacı	Celep
Etmakçı		Debbağ

Şehrin sosyo-ekonomik yapısını ortaya koyabilmenin en önemli göstergelerinden birisi fiyatlar ve halkın alım gücüdür. XVIII. yüzyılın ortalarına doğru Sofya’da beyaz peynir 6 ile 12 akçe arasındadır. Aynı yıllarda Vidin’de beyaz peynir 18 akçe civarında seyretmektedir. Tereyağı fiyatı 20 ile 40 akçe arasındadır. Zeytinyağı 30 ile 60 akçe arasındadır. 1790 yılında Sofya’da zeytinyağı fiyatı iki katına çıkarak 72 akçeye yükselmiştir. Aynı dönemde (1736) Ruse’de üzümün okkası 15-16 akçe arasında iken Sofya’da 1744 yılında 20 akçedir. 1750 yılında iç yağının okkası Sofya’da 26 akçedir. İç yağı Vidin’de aynı dönemde 20 akçe civarındadır. Sofya’da ki sabun fiyatlarına baktığımız zaman 1705 yılında 10 akçe iken 1741 yılında iki katına çıkarak 20 akçeye yükselmiştir.³⁹

Sofya’da XVIII. yüzyıl içerisinde ölenlerin bırakmış oldukları miraslar ile ev satışları da şehrin ekonomik yapısı ve yaşam tarzı hakkında bilgi vermektedir.⁴⁰

³⁹ Todorov, *ibid*, p. 140-148.

⁴⁰ Todorov, *ibid*, p.148.

Tablo 5: Ölenlerin Bıraktıkları Mirasın Dağılımı

Kuruş	Sayı	%
1000 ve üzeri	192	70,8
1001-2000	44	16,2
2001-3000	13	4,8
3001-4000	10	3,7
4001-5000	4	1,5
5000 ve üzeri	8	3,0
TOPLAM	271	

Tablo 6: 1000 Kuruşun Altında Olanların Dağılımı

Kuruş	Sayı	%
100 ve altı	30	15,6
101-200	43	22,4
201-300	29	15,1
301-400	22	11,5
401-500	19	9,9
501-600	10	5,2
601-700	10	5,2
701-800	10	5,2
801-900	8	4,2
901-1000	11	5,7
TOPLAM	192	100

XVII. yüzyılda Sofya’da satılan evlerin değerleri çok değişkenlik arz etmektedir. Kayıtlardaki 170 ev arasından 5.000 akçenin altında satılan evlerin oranı %65,8’dir. 5.000 ile 10.000 akçe arasında satılan evlerin oranı ise %23,7’dir. 30.000 akçenin üzerinde bir ev satılmıştır. Onun satılan evler arasındaki oranı 0,6’dır. Vidin, Ruse ve Sofya’daki evlerin oda sayısına baktığımız zaman karşımıza şöyle bir sonuç çıkmaktadır. Todorov’un yapmış olduğu araştırmaya göre Sofya’da satışı gerçekleşen 519 ev içerisinde 230 tanesi tek odalıdır. Bu da %44 bir orana tekabül etmektedir. İki odalı ev sayısı 164 adettir. Oranı %33,6’dır. Üç ve dört odalı ev sayısı 87 adettir.

Bunun oranı %16,8'dir. Az da olsa beş ve üzeri odalı ev bulunmaktadır. Bunu oranı ise %7,3'tür. Sofya, Ruse ve Vidin'deki evlerin %60'a yakınının iki odalı ve üzeri olduğunu söyleyebiliriz.⁴¹

Sofya sancağının önemli ticaret yolları üzerinde kurulmuş olması buranın güvenliğini de ön plana çıkarmıştır. Bunun için Sofya Sancağı'nda derbend⁴² teşkilatı ve yol güvenliği önem arz etmektedir. Bilhassa ticaretle uğraşan esnafın ve kervanların korunması devletin mali kaynağı için önemli bir konudur. Sofya Sancağı'nda on iki köyün ahali derbentçi olarak kaydedilmiştir. Bu köylerde yaşayan Gayrimüslimler hane toplamı 581'dir. 184 kişi de mücerred olarak kayıtlıdır. Köylerin toplam hâsılatı 44.146 akçedir.⁴³

Tablo 7: Derbentçi Köyler

S. N .	Karye Adı	Hane (G. Müslim)	Mücerred	Hâsıl
1	Kamanıçe	90	32	5.500
2	Tarik-i Derbend	23	13	4.205
3	Nigoşova	63	15	2.641
4	Rosoman	17	4	1.000
5	Buçine-i Küçek	32	10	2.300
6	Rakoça	76	12	8.400
7	İспенçe	40		800
8	Yablونیçe	44	18	2.100
9	Ugoy	70	25	5.800
10	Köstence	20	10	2.100
11	Çıkurova	50	31	8.000
12	Okolişte	56	14	1.300
TOPLAMLAR		581	184	44.146

⁴¹ Todorov, *ibid*, pp. 160-168.

⁴² Derbent, sınırlarda ve önemli geçit yerlerinde bulunan karakollara verilen isimdir. Osmanlı belgelerinde XV. yüzyıldan itibaren karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devletinde, önemli geçitlerin ve ticaret yollarının güvenliğini sağlamak amacı ile derbentçiler tutulmuştur. Derbentçiler yapmış oldukları bu görev karşılığında, olağanüstü durumlarda alınan bazı vergilerden muaf tutulmuşlardır (Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilâtı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1967, s. 45)

⁴³ Genç, *age*, s. 45-54.

Tablo 8: Diğer Hizmet Sınıfı Olan Karyeler

S. N.	Karye Adı	Hane (Müslim)	Hane (G. Müslim)	Mücerred (G. Müsl)	Hane	Hâsıl	Hizmeti
1	Groplan	6	25	27	--	3.500	Köprücü
2	Boyana	12	111	--	--	5.000	Suyolu hizmeti
3	Bosmançe	11	51	--	--	5.000	Beygir beslemek
4	Kadı Köyü	5	81	--	--	6.300	Beygir beslemek
5	Novesel	10	135	37	69	14.000	Menzilci
6	Virinçe	5	15	3	12	1.900	
7	Kalogerişe	--	--	--	--	23.000	
Toplamlar		49	418	67	81	38.000	

2.1.1. Sofya'da Padişah Hasları

Osmanlı Devleti'nin toprakları gelir durumuna göre has, zeâmet ve timar olarak üç gruba ayrılırdı. Bu grupta yer alan has topraklar yıllık vergi geliri 100.000 akçeyi geçen mîrî topraklardandır. Bu arazilerden padişaha ayrılanlar için 'Havass-ı Hümâyûn' tabiri kullanılırdı. Havass-ı Hümâyûn gelirin bir kısmı devlet hazinesine girerken, bir kısmı ise padişaha ait olurdu. Valide ve hanım sultanlar ile padişahların kızlarına ve kız kardeşlerine ait olan haslara 'paşmaklık' denilirdi. Beylerbeyi, sancakbeyleri ve vezirlere tahsis olunan haslara ise 'havâss-ı vüzerâ' adı verilirdi. Bu hasların yıllık gelirleri, bir milyonla bir buçuk milyon akçe arasında değişirdi. Has sahiplerinin vergilerini toplamak üzere, 'voyvoda' denilen görevliler tayin edilir, bunlar haraççılar ve cizyedârlarla birlikte has gelirlerini tahsil ederlerdi. Has sahibi, arazisini kullanan köylü toprağını iyi işleyemezse, elinden alıp başkasına verebilirdi. Sefer vukuunda, bütün has sahibi paşalar ve sancakbeyleri, hassının miktarına göre, Anadolu'da her 3.000 akçesi için, Rumeli'nde her 5.000 akçesi için, tam teçhizatlı ve savaşmaya kadir bir atlı askeri savaşa götürmeye mecburdular. Sulh zamanında bu paşaların ve sancakbeylerinin maiyetinde, 'daire halkı' denilen bir kısım kuvvet bulunurdu. Bunlar, çevrelerinde asayiş temin eden özel güvenlik görevlileri gibiydi. Kısaca jandarma ve polis görevini yerine getirirlerdi. Hassın, zeâmet ve timardan ayrılan yanı, has, memuriyetin bitmesiyle sahibinin elinden alınır, zeâmet ve timar evlâda intikal edebilirdi. Diğer hukukî menfaatler bakımından, haslarla zeâmet ve timarın bir farklılığı yoktur.⁴⁴

⁴⁴ Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Ankara, 1978, s. 85 vd.

XVI. yüzyılın sonlarında Sofya’da padişah hassına ayrılan mukataa gelirleri toplamı 42.525 akçedir. Bu gelirler gümrük, ihtisap ve cizye gibi çeşitli mukataa gelirlerinden oluşmaktadır. Bunların dışında birçok köy geliri de padişah hassı içinde gözükmektedir. Padişah haslarının toplamı nefsi Sofya için 175.323 akçedir. Pirezniç 96.417; Çetrofça 47.533; Samakov 98.201; Şehirköy 8.524; Berkofça 4.882; İtiman ise 5.231 akçedir.⁴⁵

2.1.2. Sofya Sancakbeyi, Rumeli Sancakbeyi ve Diğer Haslar

Mir-i arazi sistemi içerisinde, sancaklardaki sancak gelirinönemli bir kısmı padişah hassı olarak ayrıldıktan sonra geri kalan gelirlerden bir kısmı da sancak beyi hassı olarak ayrılmaktaydı. Sancakbeyi hasları en az 200.000 akçedan başlamak üzere kıdem durumlarına göre 400.000 ile 600.000 akçeye kadar yükselmekteydi. Sancakbeyleri seferlerde gelirlerine göre her 5.000 akçe karşılığında bir cebelü götürmekle yükümlü tutulmuşlardır.⁴⁶

1521-22 yıllarında Sofya’da sancakbeyi olarak görev yapan Ali Bey’in geliri 430.000 akçedir. XVI. yüzyılın sonlarına doğru Sofya sancakbeyinin Sofya’daki gelir toplamı 137.656 akçedir. Rumeli beylerbeyine ayrılan gelir miktarı 14.550 akçedir.⁴⁷

2.2. Osmanlı Devleti Açısından Sofya’nın Önemi

Balkanlardaki bugünkü önemli şehirlerin birçoğu Osmanlı döneminde gelişme kaydetmiştir. Filipe, Tatarpazarcık, Belgrad, Sarayaova, Üsküp, Yenişehir, İlbasan, Manastır, Köstence ve Sofya bunlardandır. Bu şehirler birer kasaba ve köy niteliğinde iken Osmanlı fütuhâtı sonrası şehir özelliğine sahip olarak gelişmiş ve sosyo-ekonomik açıdan büyük ilerlemeler kaydetmişlerdir. Sofya, Osmanlı idaresine girdikten sonra Osmanlı Devleti’nin Balkanlardaki en önemli şehirlerinden birisi haline gelmiştir. Osmanlı ordusu Avrupa üzerine sefere çıkacağı zaman çoğunlukla Sofya’yı bir üs olarak kullanmıştır. Bu açıdan Sofya askeri önemini uzun yıllar korumuştur. Sofya’nın askeri güzergâh üzerinde bulunması şehrin ekonomik açıdan da gelişmesine katkıda bulunmuştur.⁴⁸ Sofya akıncılar için de önemli bir yerleşim yeri idi. 1570 yılında 171 nefer akıncı beyi bu serhad

⁴⁵ TKA, *TT 61*, 10; BOA, *TT*, 370; Tayyib Gökbilgin, “Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları”, *Belleten*, C. XX, S. 77-80, Ankara, 1956, s. 256.

⁴⁶ Karaca, *age*, s. 167.

⁴⁷ TKA, *TT 61*, 10, 39, 40.

⁴⁸ Ahmet Refik, “Türk İdaresinde Bulgaristan (973-1255), *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, C. VIII, S. 6, İstanbul, 1933, s. 51.

şehrinin merkezinde otururdu. Bunlar şehrin çeşitli mahallelerinde dağınık haldeydiler. Akıncıların bir kısmı da Hristiyanlardandı. Akıncılar ek iş olarak ticaretle de meşguldüler. Sofya savaş zamanında ordunun toplanma yeri idi. Rumeli beylerbeyi asker ve mühimmatı buraya sevk ederdi.⁴⁹ Bulgaristan ve Sofya'nın tarımsal üretim kapasitesi, stratejik konumu buranın askeri önemini daha da artırmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti batıya yapacağı seferlerde hep Sofya- Belgrad yolunu takip etmiştir.⁵⁰

Sofya ticari açıdan da İstanbul ve Bursa kadar önemli bir şehirdi. Sofya bu önemini Roma ve Bizans döneminden beri korumaktaydı.⁵¹ Sofya-Edirne yolu Osmanlı idaresinde Bulgaristan'ın önemli ticari şehirlerinden olan Tatar-Pazarcık'ın kalbi konumuna gelmiştir.⁵² Osmanlı belgelerinde Sofya'nın önemli bir güzergâh üzerinde olduğu açıkça dile getirilmiştir. Edirne ile Sofya arasında düzgün bir yol vardı. Bu yol, Sofya'dan Belgrad'a ulaşırdı. Bu anayolun sağ tarafındaki kadınlar, Osmanlı ordusuna zahire sağlamakla görevliydi. Avrupa'dan İstanbul'a gelen elçiler de genellikle bu yolu tercih etmişlerdir. Aynı zamanda Sofya'nın önemli bir güzergâhta bulunması şehrin gelişimi ile birlikte ekonomisine de çok büyük katkı sağlamıştır. Çünkü bu yolu kullanan tüccarlar buraya önemli miktarda vergi bırakmaktaydılar.⁵³ Bu merkezi yol kavşağı durumu ile Sofya, Rumeli beylerbeylik merkezi olmuştur. Sofya'dan Üsküp'e, Arnavutluk ve Bosna'ya giden yollar ayrılmaktadır. Sofya'dan Kuzeybatı'da Niş'ten Morava vadisine inmek ve Sırbistan'a varmak için uzun bir boğazdan geçmek gerekiyordu.⁵⁴

Havası ılıman olan Sofya, yaşam için çok elverişli bir şehirdi. Seyyah Dernschwam Sofya'dan övgü ile bahsetmektedir. Ona göre XVI. yüzyılda Sofya'da evler tek katlı ve ahşaptan yapılmıştır. Şehrin etrafında sur yoktur. Şehrin dışında on beş caminin varlığı ile birlikte her türlü sanatın yapıldığından bahseder. Dernschwam Sofya'da bulunan hamam ve hamamın yanındaki camiden övgü ile bahseder.⁵⁵ 1570 yılında on cami, otuz dört mahalle mescidi, dört okul, dört zaviye, bir bedesten, yedi hamam ve bir kervansarayın özelliklerini detaylı şekilde anlatır.⁵⁶

⁴⁹ Erdoğan, *agm*, s. 8-10.

⁵⁰ Emruhan Yalçın, "Türk-Bulgar Ortak Kültürü", *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 43, Bahar, 2009, s. 557.

⁵¹ Barbara Jelavich, *History of The Balkans*, Cambridge University Press, New York, 1983, p. 9.

⁵² Halil İnalçık, *The Ottoman Empire The Classic Age 1300-1600*, London, 1973, pp. 136, 147.

⁵³ Erdoğan, *agm*, s. 6, 9.

⁵⁴ Halil İnalçık, "Türkler ve Balkanlar", *Balkanlar*, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 13.

⁵⁵ Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, (çev: Yaşar Önen), Ankara, 1987, s. 33.

⁵⁶ Erdoğan, *agm*, s. 8.

3. Osmanlı Kültür Tarihi Açısından Sofya

Kültür, Bir milletin tarih boyunca meydana getirdiği maddî ve manevî unsurların bütünü, o milletin kendine has ‘değerleri’dir. Gündelik hayattan devlet hayatına kadar bütün bir yaşayışı içine alan bu değerler manzumesi ‘kültür’ün konusunu teşkil eder. Dolayısıyla, dil, edebiyat, sanat, içtimaî ve iktisâdî hayat vs. hep bir kültürün ortaya çıkardığı, şekillendirdiği ya da bir kültürü şekillendiren ve yaşatan unsurlardır. Bazı sosyologlara göre kültür; “her şey unutulduktan sonra akılda kalandır.” Yani hayatın tabîî akışı içerisinde aile ve çevreden kazanılan âdetâ şuur altında mevcut bir davranış biçimidir. Kültür insanoğlunun öğrenme çabasıdır. Bunları gelecek kuşaklara aktarmasıdır. İnsanlığı iyiye ve sevgiye yönelten maddi unsurlardan biridir.

Türk kültürü, yüzyıllar boyunca Bulgaristan kültürünün en önemli kaynaklarından birisi olmuştur. Bulgaristan ve Sofya’daki Türk ve Osmanlı kültürü, tarihsel açıdan bir geleneğin devamıdır. Türklerin Bulgaristan ve Sofya’ya egemen olmasıyla başlayan siyasal bütünleşme akabinde kültürel bütünleşmeyi getirmiştir. Bulgarlar Türk kültüründen etkilenirken, Türkler de Bulgar ve Balkan kültüründen etkilenmiştir.⁵⁷

3.1. Sofyalı Âlim, Şair ve Bilim Adamları

Sofya şehri her Anadolu şehri gibi birçok âlim, şair, mütefekkir ve bilim adamı yetiştirmiştir. Bunlardan en önemlisi de divan şairleridir. Osmanlı Devleti’nde üç bin kadar divan şairi yetişmiştir. Bunlardan yaklaşık 15 tanesi Sofyalıdır: Cenânî, Fethî, Himmetî, Nazîrî, Resmî, Rusûhî,⁵⁸ Vaslî, Visâlî, Zühdi, Hazânî, Vuslati, Râsih, Hâdî, Vâhid, Feyzî.⁵⁹

3.2. Sofya’da Bulunan Türk Eserleri

Osmanlı döneminde başta Sofya olmak üzere tüm Bulgaristan’da yoğun bir imar faaliyetine girişilmiştir. Şehirler yeni bir anlayışla imar ve ihya edilirken yeni yerleşim yerleri de kurulmuştur. Şunu söyleyebiliriz

⁵⁷ Yalçın, *agm*, s. 570.

⁵⁸ Sofyalı olan şair kendini ilme adamıştır. Asıl adı Süleyman’dır. Medrese öğrencisi iken adını duyuran şair, ilk dönemlerinde hevâ ve heves içerisinde yaşamıştır. Bir ara hapiste yatan şair daha sonra Sofyalı Şeyh Bali Bey’e bağlanarak onun müritleri arasına katılmıştır. Şeyh Bali Balkanların Türkleşmesinde önemli katkıları olan bir şahsiyettir. Sofya’da zaviye kurarak İslam dininin buralarda yayılmasına büyük katkı sağlamıştır. Evliya Çelebi Bali Beyden bahsederken Balkanların fetih ve Türkleşmesindeki önemi üzerinde durur. Kanuni Bali Efendi’ye yaşadığı yerleri mülk olarak vermiştir

⁵⁹ İsmet Şanlı, “Sofyalı Divan Şairleri”, *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu 11-13 Mayıs 2005*, Bayrak Matbaacılık, İstanbul, 2005, s. 477-481.

ki; bugünkü Bulgaristan ve Sofya’da bulunan kasaba ve şehirlerin birçoğu Osmanlılar tarafından imar ve ihya edilmiştir.⁶⁰ Osmanlı Devleti Bulgaristan coğrafyasında imar çalışmalarına ayrı bir önem vermiş yollar, çeşmeler, köprüler, camiler, medreseler, kütüphaneler, tekkeler, çarşılar olmak üzere ardında sayısız eser bırakmıştır.⁶¹ Osmanlı kültür mirası, mimari eserlerle sınırlı değildir; Balkan topraklarında yerleşen Müslüman-Türk gruplar, beraberlerinde halk ve tasavvuf edebiyatını, çeşitli sanat kollarını, yeme-içme kültürünü, daha doğrusu Müslüman-Türk medeniyetinin bütün unsurlarını bu bölgeye taşımış, yaygınlaştırmış ve günümüze kadar yaşamasını sağlamışlardır.⁶²

Sofya, Osmanlı idaresine girdikten sonra birçok alanda önemli ilerlemeler kaydetti. Bu ilerlemelerin başında Sofya şehrinin imar edilmesi ve her tarafın Osmanlı eserleri ile donatılmasıdır. Fakat bütün Bulgaristan’da olduğu gibi Ayasofya’daki Türk-İslam eserleri birer birer yok edildi. 93 harbinde Rus orduları kumandanı, Sofya’yı görünce; “Bu minare ormanını yakıp yıkmalı” demiştir. Maalesef tarih bu katliama şahitlik etmiştir. Bugün Sofya’da bir cami ile Şumnu’da birkaç cami ayakta kalabilmiştir.⁶³ Bu konuda Profesör A. Işirkov 1912 yılında Bulgaristan’daki bilhassa Sofya’daki Türk eserleri konusunda şu bilgileri vermektedir:

*“Yunanlıları bizim anıtlarımız tahrip etmiş olmaları yüzünden kınamak için yeteri kadar kelime bulamayan bizler; kendimiz Türk anıtlarını fanatik bir çılgınlıkla yıktık. Biraz zahmet ve iyi niyetle, bugün elimizde Sofya şehrinin tarihini yazabilmek için çok önemli Türk kayıtları bulunabildi. Genel düzenleme planının gerçekleştirilmesi sırasında tahrip edilmiş olan bütün binaların ve kamu anıtlarının planlarına ve fotoğraflarına şehrin, belli başlı binaların yer alacağı ve kurtuluş öncesi döneme ait bütün mahallelerin ve bütün sokakların isimlerinin belirtilebileceği ayrıntılı bir planına sahip olabilirdik. Bu esnada, söz konusu alanda pek az bir şey yapılmıştır ve Sofya şehrinin tarihçesi, Türk döneminin çağdaşı olan kişilerin mevcut olduğu bir sırada düzenleme esnasında ortadan kalkmış olan sokakların ve binaların yerlerini belirlemede zorluk çekmektedir.”*⁶⁴

⁶⁰ Yalçın, *agm*, s. 558.

⁶¹ Osmanlı Devleti Bulgaristan coğrafyasında 3,339 civarında Türk-Osmanlı eseri inşa etmiştir. Bu eserlerden günümüze kadar ayakta kalanların sayısı 150 civarındadır (Ekrem Hakkı Ayverdi, “Yugoslavya’da Türk Abideleri ve Vakıfları, *Vakıflar Dergisi*, C. IV, Ankara, 1956, s. 143; Ömer Turan ve Mehmet Z. İbrahimgil, *Bulgaristan’daki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler*, TBMM Yayınları, Ankara, 2004, s. 156).

⁶² http://www.bilimarastirmavakfi.org/Turkiye_ve_Balkanlar_/Turkiye_ve_Balkanlar03.html, Erişim: 03.14.2011.

⁶³ Osman Keskiöğlü, “Şumnu’da Türk İslam Eserleri” *Vakıflar Dergisi*, S. 20, Ankara, 1988, s. 391.

⁶⁴ Peter Mijatev, “Les Monuments Osmanlis en Bulgaria-Bulgaristan’daki Osmanlı Anıtları-”, *Rocnik*

3.2.1. Medreseler:⁶⁵

Sofu Mehmed Paşa Medresesi: 1547 tarihinde yapılan medresenin 16 hücresi vardır.

Mevlana Alaeddin Medresesi: Kanuni döneminde yapılmış olan bu medresenin sekiz hücresi vardır. Vakıftan maaş alan müderrisin yıllık geliri 5.400 akçedir. Muallimin vakıftan aldığı miktar 720, halifenin aldığı miktar 1.800 akçedir.⁶⁶

Sakallızâde Hacı Ahmed Medresesi: Sofya'da Kuru Çeşme semtinde tüccardan Sakallızâde Hacı Ahmed tarafından yaptırılmıştır. Bu medresenin varlığını 1804 tarihli bir arzuhalde öğrenmekteyiz. Medresenin vakfiyesi 1762-63 tarihlidir.

Hacı Ahmed Medresesi: Medrese altmışlı bir medresedir. Vakfiyesi 1783-84'te kaydolmuştur. Rüstem Çelebi mahallesinde Ali bin Hacı Ahmed Medresesi'ne vakıf belgelerinde rastlanmaktadır.

Harmanlı Medrese: Medresenin yapılış tarihi 1585'tir.

Bunların dışında Sofya'da bulunan medreseler şunlardır: Sadrazam Siyavuş Paşa Medresesi, Benli Kadı Medresesi, Koca Mustafa Paşa Medresesi, Karatekke Medresesi.

3.2.2. Cami, Mescid ve Namazgâh:

Sofya'da Osmanlı dönemine ait birçok cami bulunmaktadır. Bu camilerin dışında hemen hemen her mahallede bir veya birden fazla mescitte yapılmıştır.

Siyavuş Paşa Camii: VI. Yüzyılda kilise olarak inşa edilen yapı Osmanlı döneminde camiye çevrilmiştir. 1818 depreminde minaresi yıkılan cami, 1838 depreminde büyük hasar görmüştür. 1910 yılında cami olmaksızın çıkarılmıştır.⁶⁷

Koca Mahmud Paşa Camii: 1444-1456 senelerinde Rumeli Beylerbeyi olan Koca Mahmud Paşa, beylerbeyliğinin merkezi olan Sofya'da bir cami yaptırmıştır.

Orientalistychny, XXIII/1 (1959), (çev: Yaşar Yücel), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986, s. 1, 2.

⁶⁵ Sabev, *agm*, s. 465.

⁶⁶ TKA, *TT 61*, 354.

⁶⁷ Yalçın, *agm*, s. 564.

Cami-i Mehmed Paşa: Sofu Mehmed Paşa tarafından 1548’de yaptırılmıştır. Cami siyaha yakın granit taştan yapıldığı için “Kara Cami” olarak da anılır. Caminin mimarı Mimar Sinan’dır. Cami külliyesi ve müstemilatı ile Sofya’nın üçüncü büyük yapısıdır. Caminin etrafında kütüphane, imaret, hastane, hamam ve kervansaray olmasına rağmen bu yapılardan sadece cami günümüze kadar gelebilmiştir.⁶⁸

Banyabaşı Camii: Cami 1566 yılında Molla Efendi Kadı Seyfullah isimli bir hayırsever tarafından yaptırılmıştır. Yaptıranın isminden dolayı Seyfullah Efendi Camii olarak ta anılmaktadır.⁶⁹

Namazgâh: Namazgâh Sofya şehir merkezinde Pazar yeri olarak kullanılan meydanda bulunmaktadır. Bu yapı halk arasında Rimska Stena veya Roma Duvarı olarak adlandırılmaktadır. Yapıdan kullanılan malzemelerden dolayı eserin 15. yüzyılda inşa edildiği anlaşılmaktadır.⁷⁰

Bunların dışında bulunan cami ve mescitler şunlardır. Gül Camii, Cafer Çelebi Camii, Hacı Bayram Camii, Sungurlar Camii, Cami-i Kebir, Mustafa Bey Camii, Yahya Paşa Camii, Karadanişmend Camii, Fethiye Camii, Cami-i Hoca Abdi, Cami-i Atik ve Sakallızâde Hacı Ahmed Ağa Mescidi, Fatih Mescidi.⁷¹

Yukarıda saymış olduğumuz eserlerin dışında Sofya’da daha birçok Osmanlı dönemi Türk eseri vardı.⁷² Fakat bunlardan birçoğu günümüze ulaşmamıştır. Mesela *Sofya Bedesteni* maalesef günümüze ulaşmamıştır. Bu yapı XV. yüzyılda Yahya Paşa tarafından yaptırılmıştır. Kare planlı yapı dokuz adet kubbe ile örtülüydü. Bedesten etrafında hanlarda vardı. Bedesten ticaret bölgesinin merkezi bir konumuna yapılmıştır.⁷³

3.3. Sofya’da Bulunan Vakıflar

Vakıf, en genel anlamı ile herhangi bir menkul veya gayrimenkul malı insanların yararına sunmaktır. Dini, sosyal, kültürel ve ekonomik boyutları olan vakıf müessesesi, Türk ve İslam kültürünün hâkim olduğu coğrafyalarda yaygın olarak kullanılmıştır. Vakıf müessesesi, dini bir kurum olmakla birlikte sosyal, kültürel ve ekonomik boyutları da önemlidir. Vakıflar,

⁶⁸ Erdoğru, *agm*, s. 4; Yalçın, *agm*, s. 564.

⁶⁹ Yalçın, *agm*, s. 564.

⁷⁰ Ömer Turan-Mehmed Z. İbrahimgil, *Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler*, TBMM Yayınları, Ankara, 2004, s. 161.

⁷¹ BOA, C. *EV.*, 593/29931.

⁷² BOA, *İE.EV.*, 34/3963.

⁷³ Yalçın, *agm*, s. 568.

Türk-İslam şehirlerinin teşekkül ve gelişmesinde çok önemli bir rol oynamıştır.⁷⁴ Vakfın en makbulü, insanların acil ihtiyaçlarını karşılayanıdır anlayışından hareketle “*İnsan ölünce üç şey dışında ameli kesilir: Sadaka-i cariyeye, faydalanılan ilim ve kendisine dua eden hayırlı evlat*”⁷⁵ hadisi ve “*Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe eremezsiniz*”⁷⁶ ayeti gereğince Osmanlı, vakıf işlerini ön plana çıkarmış hem dünya hem de ahirete bir hizmet vasıtası görmüştür. Camiler, mescidler, medreseler, hastaneler, tekkeler, çeşmeler, suyolları gibi dinî ve sosyal pek çok kurum zengin ve hayırsever kimseler tarafından hem hizmete açılmış, hem de hayatiyetlerini sürdürebilmeleri için kurulan vakıflarla ayakta tutulmaya çalışılmıştır. Bu vakıflara akar yani gelir, kimi zaman menkul yani para gibi, kimi zaman da tarla, bağ, bahçe, han, hamam, bedesten, dükkân gibi gayrimenkuller şeklinde vakfedilmiştir.

Selçuklu ve kendisinden önceki Türk-İslam mirasına tam anlamı ile sahip çıkan Osmanlı Devleti, diğer kurumlarda olduğu gibi vakıf kurumunu da kendine özgü bir şekilde geliştirerek Anadolu’nun ve egemen olmuş olduğu coğrafyanın tamamına yaymıştır. İmparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi başta Balkanlar olmak üzere Bulgaristan ve Sofya’da Osmanlı döneminde kurulan birçok vakıf vardır. Sofya’daki birçok sosyal, dini ve ticari kurumlar da vakıflar aracılığı ile desteklenmiştir. Şehrin zenginleri, idarecileri hatta normal gelire sahip halktan birçok kimse vakıf kurmuştur. Kurmuş oldukları bu vakıflara arazilerini, değirmenlerini, evlerini vakfederek vakfın devamlılığını da sağlamışlardır. Bunun dışında şehirde kurulan ticarethaneler, imaretler ve kervansaraylar vakıflar aracılığı ile desteklenmiştir. Bu vakıflardan tespit edebildiğimiz vakıflar şunlardır:

1. *Zağanos Paşa Vakfı*: Zağanos Paşa II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed döneminde devletin çeşitli kademelerinde görev yapan önemli bir devlet adamıdır. İstanbul’un fethinden sonra da Çandarlı Halil Paşa’nın yerine vezir-i âzam olmuştur. Zağanos Paşa Anadolu ve Balkanlarda birçok hayır eseri yaptırmıştır. Sofya’nın Bana(Banya) köyü de Zağanos Paşa vakfının arazisidir. Köyde 1 Müslim ve 68 Gayrimüslimler kayıtlıdır. Gayrimüslimlerin 13’ü mücerredir. Köydeki bulunan Müslüman bir hane 22 akçe çift resmi ödemektedir. İспенç resmi olarak da 1.700 akçe vergi alınmaktadır. Diğer vergiler ile birlikte toplam köyün hâsılı 3.958 akçedir.⁷⁷

⁷⁴ Özer Küpeli, “XV-XVI. Yüzyıllarda Homa Kazası’nın İdarî, Demoğrafik ve Sosyo Ekonomik Tarihi”, *Eskiçağlardan Cumhuriyet’e Homa Tarihi*, Gümüşsu, 2009, s. 66.

⁷⁵ Müslim, *Vasîyyet* 14; Ebû Dâvûd, *Vasâya* 14; Tirmizi, *Ahkâm* 36; Nesâî, *Vasâyâ* 8.

⁷⁶ *Al-i İmran*: 3/92.

⁷⁷ Tapu Kadastro Arşivi, (TKA), Tapu Tahrir Defteri, (TT), 61, 351; Genç, *age*, s. 80.

2. *Üveys Bey Oğlu Şadi Bey Vakfı*: Şadi Bey Karaman köyünde bir cami yaptırarak Sofya'nın Goleme Lozena karyesini bu cami için vakfetmiştir. Köyün gelirleri caminin giderleri ile birlikte camideki görevlilerin nafaka ihtiyaçları içinde harcanmıştır. Köyde Müslim ve Gayrimüslimler beraber yaşamaktadır. On bir Müslim hane reisi kayıtlıdır. Köyde üç çift, dört nim, iki bennâk ve bir mücerred kayıtlıdır. Gayrimüslimlerden 77 vergi mükellefi kaydedilmiştir. Bunlardan 26 baştina, 29 mücerred şeklindedir. Köyün geliri 11.300 akçedir. Caminin günlük masrafı 20 akçe yıllık masrafı ise 7.200 akçedir.⁷⁸

Vakfın Giderleri			
S. N.	Görevli	Gündelik	Yıllık
1	Hatip	4	1.440
2	İmam	3	1.080
3	Müezzin	2	720
4	Kayyum	1	360
5	Muarrif	1	360
6	Mütevelli	5	1.800
7	Haşır ve Şem	1	360
8	Cibayet-i Cami	3	1.080
TOPLAM		20	7.200

3. *Zâviye-i Bali Efendi Vakfı*: Zâviye, herhangi bir tarikata mensup dervişlerin, bir yerleşim yeri veya yol üzerinde gelip geçenlerin yeme ve içme ihtiyaçlarını sağlamak amacı ile yapmış oldukları hayır binalarıdır.⁷⁹ Zâviyeler, Anadolu ve Balkanların fethi sonrası İslam dininin buralarda yayılmasında önemli görev ve sorumluluk üstlenmişlerdir. XV ve XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı tahrir kayıtlarında zâviye ile ilgili pek çok bilgi mevcuttur. Öyle ki bu yüzyıldan itibaren bu kurumlar Osmanlı Devleti'nde sosyal ve kültürel hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelmişlerdir. Arşiv belgelerine bakılırsa, XVI. yüzyılda zâviyelerin gerekli olan yerlerde hızla

⁷⁸ TKA, *TT 61*, 351; Genç, *age*, s. 82, 83.

⁷⁹ Ahmed Yaşar Ocak-Suraiya Faruqi, "Zâviye" *İ.A.*, C. XIII, MEB, Ankara, 1978, s. 468; Karaca, *age*, s. 65.

kurulup sayılarının arttırılması konusunda kesin kararlar alındığı anlaşılıyor. Şüphesiz ticaret hayatının büyük ölçüde kervan nakliyatına dayandığı bu devirlerde zâviyelerin önemi açıktır.⁸⁰ Zâviyeler iskân ve imâr başta olmak üzere haberleşme, güvenlik, kültürel faaliyetler gibi birçok alanda devletin kasaba ve köylerdeki gözü kulağı gibi hizmet vermişlerdir.⁸¹

Bali Efendi Balkanların Türkleşmesi ve İslamlaşmasında emeği geçenlerden birisidir. Evliya Çelebi Bali Beyden bahsederken Balkanların fetih ve Türkleşmesindeki önemi üzerinde durur. Kanuni Beli Efendi'ye yaşadığı yerleri kendisine mülk olarak vermiştir.⁸² Zâviyenin gelirleri arasında 6 babluk 3 değirmen kayıtlıdır. Bu değirmenlerden yıllık ortalama 90 akçelik bir gelir elde edildiğini söyleyebiliriz. Vakfın yıllık geliri 6.400 akçedir.⁸³

Vakfın Giderleri				
S. N.	Görevli	Gündelik	Aylık	Yıllık
1	Hatip	4	--	1.440
2	İmam	3	--	1.080
3	Müezzin (2 Adet)	2	--	1.440
4	Muarraf	1	--	360
5	Fakirlere (7 Fakir)	--	25	2.100
TOPLAM		12	25	6.420

4. *Hanım Ağa bin Abdullah Vakfı*: Bu vakıf ailevi bir vakıf niteliğindedir. Ağa bin Abdullah ev ve ahırını satarak gelirini vakfetmiştir. Bu gelirden elde edilen meblağ 60.000 akçedir.⁸⁴

⁸⁰ Ahmed Yaşar Ocak, "Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi*, S. 12, Ankara, 1978, s. 265.

⁸¹ Hüseyin Çınar, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntap Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2000, s. 229.

⁸² Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, C. III, s. 996.

⁸³ TKA, *TT 61*, 351, 352; Genç, *age*, s. 84.

⁸⁴ TKA, *TT 61*, 352; Genç, *age*, s. 85.

Vakfın Giderleri			
S. N.	Görevli	Gündelik	Yıllık
1	İmam ve Muallim	6	2.160
2	Halife ve Müezzın	5	1.800
3	Mütevelli	3	1.080
4	Kayyum	2	720
5	Şem-i Asel	--	80
6	Hasır Testi ve Hizam	1	360
7	Mukata-i Zemin-i Muallim	1	7.200
TOPLAM		18	13.400

5. *Zaviye-i Karaoğlan Vakfı*: Vakfın değirmen ve dükkânlardan sene-lik 2.308 akçelik geliri vardır. Vakfın gelirleri gelen ve giderlerin masraflarının karşılanması için bağışlanmıştır. Mescid için günlük 2 akçe masraf kaydı vardır.⁸⁵

6. *Sarraf Kasım bin Ahmed Vakfı*: Vakfın gelirleri arasında Keçeciler çarşısındaki 5 bab dükkan ile demirci Gerger'in 2 bab dükkanından elde edilen meblağ vardır. Vakfın yıllık geliri 18.000 akçedir. Dükkânların aylık geliri 40 akçe civarındadır.⁸⁶

Vakfın Giderleri			
S. N.	Görevli	Gündelik	Yıllık
1	İmam	2	720
2	Müezzın	1	360
3	Kur'an Tilaveti	1	360
4	Tilavet	1	360
5	Tevliyet	1	360
6	Hasır ve Şem	1	360
7	Avarız (mahalle için)	--	250
TOPLAM		7	2.770

⁸⁵ TKA, *TT 61*, 352; Genç age, s. 86.

⁸⁶ TKA, *TT 61*, 352.

7. *Saruhan bin Koçi Vakfı*: Bu vakıf için çeşitli zemin ve dükkânlardan yıllık 1.872 akçe geliri görülmektedir. Vakfın giderleri arasında imam ve müezzinin maaşı, tevliyet, nezaret ve rakabe kalemleri vardır. Bu da yıllık 2.580 akçe tutmaktadır. Bunun için vakfın giderleri gelirlerinden fazladır.⁸⁷

8. *Kara Danişmend Vakfı*: Bu vakfın oldukça fazla bir gelirinin olduğunu görmekteyiz. Aynı zamanda kuruluş aşamasında da 5.000 akçe gibi iyi bir gelirle kurulduğu gözükmektedir.⁸⁸

Vakfın Gelirleri ve Giderleri			
Gelir Cinsi	Gelir	Gider Kalemi	Gider
Üç Bab Değirmen	45	İmamet	1.080
Kendüm	25	Te'zin	320
Dükkânlar (12x32)	384	Tevliyet (mütevelli)	360
Dükkânlar (12x150)	1.800	Haşır ve Şem	120
Nakdiye (Asl-i Mal)	5.000		
Murabaha	500		
TOPLAM	7.754		1.880

9. *Evhad Bey bin Hamza Vakfı*.⁸⁹ 12.000 akçelik bir gelir ile kurulan vakıf önemli bir gelir kaynağına sahiptir. Giderleri ise İmam mü'ezzin gibi görevlilerin maaşlarını karşılamak için harcanmıştır.

Vakfın Gelirleri ve Giderleri			
Gelir Cinsi	Gelir	Gider Kalemi	Gider
Asl-i Mal	12.000	İmam	300 akçe senelik
Murabaha	1.200	Mü'ezzin	300
		Mütevelli	300
		Tevliyet	300
		Nezareti Evkaf	10
TOPLAM	13.200	TOPLAM	1.210

⁸⁷ TKA, *TT 61*, 352; Genç, *age*, s. 86.

⁸⁸ TKA, *TT 61*, 352.

⁸⁹ TKA, *TT 61*, 352.

10. *Hacı Hamza Vakfı*.⁹⁰ Bu vakfın sadece ismi hakkında bir bilgi elde edebildik. İsmi dışında başka bir gelir ve gider kaydına rastlayamadık.

11. *Dursun bin Saltık Vakfı*: Vakfın gelir ve giderleri belli değildir. Vakfedilen ahır, fırın, ev ve bahçe evladına ve onun evladına kalacak şekilde ailevi bir vakıf konumundadır.⁹¹

12. *Kamer Hatun bint-i Ali Bali Vakfı*: Bu vakıfta iki bablık değirmenin hâsılı vakfedilmiştir. Vakıf ailevi bir vakıftır. Vakfın gelirleri Kamer Hatun'un ölümünden sonra evlatlarına ve torunlarına vakfedilmiştir.⁹²

13. *Kamer Hatun Vakfı*: Bu vakıf ailevi bir vakıftır. Vakfın gelirleri arasında beş bab dükkân ve 1 bab şemhane vardır. Bu taşınmazların kira gelirleri Kamer Hatun'un zevci Hacı Ahmed Halife'ye vakfedilmiştir.⁹³

14. *Zâviye-i Hacı Mehmed bin Mustafa ve Hacı Şuca bin Abdullah Vakfı*: Vakfın geliri yılda 20.000 akçedir. Bu gelirler çeşitli dükkan, değirmen ve zeminlerin mukataaya verilmesinden elde edilmektedir. Vakfın murabahası senede 2.000 akçedir. Bunların dışında 7.600 akçelik bir geliri daha vardır. Bunun murabahası ise 760 akçedir. Vakfın gelirleri vakfın görevlilerinin maaşı ve bir takım işlerin yapımı için şart koşulmuştur. Bu harcamalardan sonra artan miktarın zâviyenin diğer ihtiyaçlarının giderilmesi için kullanılması şartı vardır.⁹⁴

Vakfın Giderleri			
S. N.	Görevli		Yıllık
1	İmam	100x12	1.200
2	Müezzin	50x12	600
3	Tevliyet	7x360	2.520
4	Şem	10x12	120
5	Hasir	15x12	180
6	Tamir	14x12	168
7	Tilavet-i Aşer		300
8	Tilavet-i Ecza		440
TOPLAM			5.528

⁹⁰ TKA, *TT 61*, 352.

⁹¹ TKA, *TT 61*, 353.

⁹² TKA, *TT 61*, 353.

⁹³ TKA, *TT 61*, 353.

⁹⁴ TKA, *TT 61*, 353; Genç, *age*, s. 89.

15. *Mescid-i Hacı Mustafa bin Mustafa bin Musa Kethüda Vakfı*: Bu vakıf bir aile vakfidir. Vakfın gelirleri Hacı Mustafa'nın evladına, onun evladına ve evladı evladına şeklinde silsile yolu ile vakfedilmiştir. Vakfın gelir kaynakları arasında altı dükkân, altı bab değirmen, yedi adet ev, bir fırın ve ahır vardır. Vakfın gelirleri mescid görevlilerinin masrafları için vakfedilmiştir. Buradan artanlar da atasına vakfedilmiştir.⁹⁵

16. *Merhum Abdi Hoca Vakfı*⁹⁶: Vakfın yıllık gelir toplamı 2.000 akçedir. Gider toplamı ise 1.560 akçedir. Giderler daha çok görevlilerin maaşlarının ödenmesi için harcanmaktadır.

Vakfın Gelir ve Gider Durumu			
Gelir Cinsi	Gelir	Gider Kalemi	Gider
Buyut-ı Habbaz	600	Mü'ezzin	1.080
Serhane	440	Kayyum	360
Dükkân	840	Çera, Kandil ve Hasir İçin	96
TOPLAM	2.000	TOPLAM	1.560

17. *Hacı İbrahim bin Hızır Vakfı*: Vakfın kuruluşunda asl-ı mal 5.000 akçedir. Murabahası ise 500 akçedir. Vakfın giderleri 2.520 akçedir. Bu giderlerden imamet için 900 akçe, te'zin 840 akçe, muallim ve tevliyet 360 akçe, şem ve haşir 60 akçe harcanmaktadır.

Vakfın Giderleri			
S. N.	Görevli	Günlük	Yıllık
1	İmamet	--	900
2	Te'zin (Ezan Okutma)	--	840
3	Muallim	1	360
4	Tevliyet	1	360
5	Şem va Haşir	--	60
TOPLAM			2.520

⁹⁵ TKA, TT 61, 353.

⁹⁶ TKA, TT 61, 353.

18. *Abdi Bey bin Abdullah Vakf-i*: Vakıf sahibi sahip olduğu bağımlı vakfederek gelirini iki kuyu için vakfetmiştir.⁹⁷

19. *Cündi Ahmed Vakf-i*: Vakfın gelirleri arasına beş dükkân vardır. Dükkânların kirası aylık 75 akçedir. Buda yıllık 900 akçe tutmaktadır. Vakfın üzerinde kayıtlı olan iki odalı evin biri müezzine diğeri de imama vakfedilmiştir.⁹⁸

20. *Sarraç Hacı Davud Vakf-i*: Vakfın asl-i malı 4.000 akçedir. Bunun murabahasından ise 400 akçelik bir gelir elde edilmektedir.⁹⁹ Vakfın yıllık gideri 4.058 akçe tutmaktadır. Bu giderler imam, müezzin, tevliyet ve daha birçok harcama kalemi için harcanmaktadır.

Masraflar			
S. N.	Görevli	Günlük /Aylık	Yıllık
1	İmam	3	1.080
2	Müezzin	1	360
3	Müezzin		300
4	Tevliyet		840
5	Vezaret	1	360
6	Tamir		120
7	Öşr-i Çoban		48
8	Tilavet	1	360
9	Şem ve Haşır		60
10	Cibayet	20x12	240
11	Hasir ve Şem		66
12	Avarız-ı Fukara		100
13	Tilavet		24
14	Mevlud		50
15	Kır'at		50
TOPLAM			4.058

⁹⁷ TKA, TT 61, 353.

⁹⁸ TKA, TT 61, 353.

⁹⁹ TKA, TT 61, 353.

21. *Hacı İlyas bin Abdullah Vakfı*.¹⁰⁰ Vakfın as-i malı 21.000 akçedir; bunun murabahasından elde edilen gelir miktarı ise 2.100 akçedir. Vakfın asl-i mallarının %10 üzerinden murabahaya verildiğini anlamaktayız. Vakfın giderleri ise 6.840 akçe tutmaktadır.

S. N.	GELİR			GİDERLER	
	Gelir Cinsi	Miktarı	Murabaha	Gider Cinsi	Yıllık
1	Nakdiye	9.800	980	Tabbah, Te'zin	1.440
2	Def'a Nakdiye	7.200	720	İhracat	2.520
3	Asl-i Mal	1.000	100	Döşek	720
4	Def'a Nakdiye	3.000	300	Tilavet	2.160
TOPLAM		21.000	2.100	TOPLAM	6.840

22. *Hacı Kemal bin Abdullah Vakfı*: Vakfın 4.320 akçe gelir getiren 35 adet dükkânı ile palamud değirmeni yanmıştır. Bunun üzerine bu yerlerin arazisi mukataa usulü kiraya verilmiş ve aylık 123 yıllık 1.596 akçe geliri gözükmektedir.¹⁰¹

23. *Merhum Kâtip Mustafa Vakfı*.¹⁰² Vakfın gelirleri 2.000 akçedir. Vakfın giderleri 4.320 akçedir.

S. N.	GELİR		GİDERLER	
	Gelir Cinsi	Gelir	Gider Kalemi	Gider
1	Oda	3.400	Muallim	1.800
2	Dükkân	2.400	Halife	1.080
3			İmamet	360
4			Müezzin	360
5			Tevliyet	720
TOPLAM		2.000	TOPLAM	4.320

¹⁰⁰ TKA, *TT 61*, 354.

¹⁰¹ TKA, *TT 61*, 354; Genç, *age*, s. 93.

¹⁰² TKA, *TT 61*, 354.

24. *Yahya Paşa Vakfı*: Yahya Paşa II. Bayezid'in damadıdır. Bu kişi II. Bayezid zamanında Bosna Sancakbeyliği'nde ve Rumeli Beylerbeyliği'nde bulunmuştur. Yahya Paşa daha sonra da vezir olmuştur. Padişah Yahya Paşa'ya, Tatar Pazarı'nda bir köy ve bir mezra ile Filipe'de çayır ve çiftlik vermiştir. O'da bu mülklerini Üsküp'teki cami ve imareti için vakfetmiştir. Vakfın gelirleri bu yerlerin vergi gelirlerinden oluşmaktadır.¹⁰³ Yahya Paşa Sofya'da içinde 44 dükkân bulunan Rumeli'nin en büyük bedestenini yapan kişidir.¹⁰⁴

25. *Hasan Paşa Vakfı*: Hasan Paşa Rumeli Beylerbeyliği yapmıştır. Hasan Paşa kendi mülkünden olan bazı yerleri Akşehir'de yaptırdığı imaret ve mescitler için vakfetmiştir.¹⁰⁵ Vakfın gelirleri kapan ve şemhane mukataasından elde edilen 24.400 akçedir.¹⁰⁶

26. *Alâeddin Efendi Vakfı*: Vakıf çeşitli dükkân ve evlerden yılda 9.364 akçe civarında gelir getirmektedir. Vakfın giderleri ise 16.920 akçedir.¹⁰⁷

Masraflar		
S. N.	Görevli	Yıllık
1	Müderris	5.400
2	Muallim	720
3	Halife	1.800
4	Tevliyet	1.800
5	Hitabet	720
6	İmamet	5.400
7	Kayyum	180
8	Müezzin	180
9	Hitabet	720
TOPLAM		16.920

¹⁰³ TKA, *TT 61*, 354; Genç, *age*, s. 94.

¹⁰⁴ Erdoğan, *agm*, s. 4.

¹⁰⁵ BOA, *C. İKTS*, 21/1001.

¹⁰⁶ TKA, *TT 61*, 354.

¹⁰⁷ TKA, *TT 61*, 354.

27. *Seyfullah Efendi Vakfı*: 1566 yılında Molla Efendi Kadı Seyfullah isimli bir hayırsever tarafından yaptırılan camiye ait bir vakıftır. Vakfın camii Banyabaşı Camii olarak ta bilinmektedir.¹⁰⁸

4. Sonuç

Osmanlı öncesi döneminde küçük bir kasaba görünümünde olan Sofya, Osmanlıların burayı fethi sonrası gelişerek Balkanların en önemli şehirlerinden birisi haline gelmiştir. Şehir Osmanlı Devleti'nin elinden çıkıncaya kadar askeri, ekonomik, siyasi ve stratejik açıdan önemini hep korumuştur. Osmanlı Devleti Balkanlarda ve Anadolu'da egemenliği altına aldığı yerlerdeki şehirlere kattığı değer gibi, her alanda bu şehre de önemli değerler katmıştır. Bu değerlerin bir yansıması olarak Sofya, günümüzde de Balkanların önemli devletlerinden olan Bulgaristan'a başkentlik yapmaktadır. Şehrin bu derece önem kazanmasında Osmanlı Devleti'nin katkısı unutulmamalıdır. Çünkü Sofya'nın idari yapısı Balkanlar ile birlikte Osmanlı idaresi döneminde belirgin şekilde şekillenmiştir.

Önemli tarihi yollar üzerinde kurulan Sofya, Osmanlıların batıya yapacağı seferlerde de hep geçiş noktasında oldu. Tarihi süreçte birçok devletin hâkimiyetinde kalan Sofya, belki en müreffeh ve huzurlu dönemini Osmanlı hâkimiyetinde geçirdiği dönemlerde yaşadı. Ayrıca şehir Osmanlı Devleti'nin Batıya yapacağı askeri seferlerde üst olarak kullanılmasının ayrıcalıklarını da her zaman yaşadı. Belki günümüzde Bulgaristan'ın başkenti ve en önemli şehirlerinden birisi olmasında bunun payı büyüktür.

İncelemiş olduğumuz dönem itibari ile Sofya ve çevresinde dönemin ve bölgenin ekonomik şartlarına uygun olarak arpa ve buğday başta olmak üzere tahıl üretiminin yapılmakta olduğunu söyleyebiliriz. Tarım faaliyetlerinin yanı sıra bölgede hayvancılığın da önemli bir geçim kaynağı olduğu tahrir kayıtlarından anlaşılmaktadır. Şehrin konumu ve Osmanlı ordusunun geçiş güzergâhında olmasından dolayı ticari faaliyetlerde oldukça gelişmiş durumdadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Tapu Kadastro Arşivi(TKA), *Tapu Tahrir Defteri (TT)*, 61.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *C. EV.*, 248/12364; 593/29931.

¹⁰⁸ BOA, *C. EV.*, 248/12364.

BOA, C. *İKTS*, 21/1001.

BOA, *İE.EV.*, 34/3963.

BOA, TD, 370.

BOA, A. {*DVNS.MHM.d -111*.

Kitap ve Makaleler

Ahmet Refik. “Türk İdaresinde Bulgaristan (973-1255)”, İstanbul, 1933, *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, C. VIII, S. 6, s. 62-96.

Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

Ayverdi, Ekrem Hakkı. “Yugoslavya’da Türk Abideleri ve Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, C. IV, Ankara, 1956.

Barkan, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XI/1-4, İstanbul, 1949-50.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2002.

Bozkurt, Gülnihal. “Osmanlı Devleti ve Gayrimüslimler” *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları*, İstanbul, 1992.

Cin, Halil. *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Ankara, 1978.

Çınar, Hüseyin. *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntap Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2000.

Dernscwam, Hans. *İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü*, (çev: Yaşar Önen), Ankara, 1987.

Erdoğan, Mehmet Akif. “Onaltıncı Yüzyılda Sofya Şehri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XVII, S. 2, Aralık, 2002, s. 1-15.

Eryılmaz, Bilal. *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb’anın Yönetimi*, İstanbul, 1990.

Evliya Çelebi. *Seyahatname*, C. III-IV, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1966.

- Genç, Nevin. *XVI. Yüzyıl Sofya Mufassal Tahrir Defterinde Sofya Kazası*, Eskişehir, 1988.
- Gökbilgin, Tayyib. “Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları”, *Belleten*, C. XX, S. 77-80, Ankara, 1956, s. 247-285.
- Halaçoğlu, Yusuf. “Bulgaristan”, *TDVİA*, İstanbul, 1992, s. 396-399.
- http://www.bilimarastirmavakfi.org/Turkiye_ve_Balkanlar/Turkiye_ve_Balkanlar03.html, Erişim: 03.14.2011.
- Huphick, Dennis P. *The Bulgarians in the Seventeenth Century: Slavic Orthodox Society and Culture under Ottoman Rule*, McFarland & Company Publishers, North Carolina, 1993.
- İnalcık, Halil. *The Ottoman Empire The Classic Age 1300-1600*, London, 1973.
- İnalcık, Halil. “Türkler ve Balkanlar”, *Balkanlar*, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.
- İnalcık, Halil. “Stefan Duşan’dan Osmanlı İmparatorluğuna, XV. Asır’da Rumeli’de Hıristiyan Sipahiler ve Menşeleri”, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar-I*, TTKY, Ankara, 2014, s. 207-248.
- Itkowitz, Norman. *Ottoman Empire and Islamic Tradition*, The University of Chicago Press, USA, 1972.
- Jelavich, Barbara. *History of the Balkans*, Cambridge University Press, New York, 1983.
- Keskioğlu, Osman. “Şumnu’da Türk İslam Eserleri”, *Vakıflar Dergisi*, S. 20, Ankara, 1988, s. 389-393.
- Küpeli, Özer. “XV-XVI. Yüzyıllarda Homa Kazasının İdarî, Demografik Ve Sosyo Ekonomik Tarihi”, *Eskiçağlardan Cumhuriyet’e Homa Tarihi*, Gümüşsu, 2009.
- Lowry, Heath W. *Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, (çev: Ahmet Cemal), İstanbul, 2008.
- Mijatev, Peter. “Les Monuments Osmanlis En Bulgaria-Bulgaristan’daki Osmanlı Anıtları-”, *Rocnik Orientalistyczny*, XXIII/I (1959), (çev: Yaşar Yücel), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986.
- Ocak, Ahmed Yaşar ve Suraiya Faruqi. “Zâviye” *İ.A.*, C. XIII, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1945, s. 468-476.

- Ocak, Ahmed Yaşar. “Zâviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, S. XII, Ankara, 1978, s. 247-269.
- Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1967.
- Özkan, Selim Hilmi. “XVI. Yüzyıl Sonlarında Tomarza, Tomarza Ve Kayseri Çevresinde Oğuzlar”, *History Studies*, 2/3 (2010), s. 273-284.
- Özkan, Selim Hilmi. *Köprülü Amcazâde Hüseyin Paşa, Hayatı Ve Faaliyetleri (1644-1702)*, Vezirköprü, 2010.
- Özkan, Selim Hilmi. “XVII. Yüzyılın Sonlarında Hristiyan Birliği Projesi Ve Ermeniler”, *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, C. 4, Erciyes Üniversitesi Yayınları, (Ed. Metin Hulagu), Kayseri, 2010, s. 81-96.
- Sabev, Orlin. “Bulgaristan'da Osmanlı Medreseleri”, *Türkler-Osmanlı*, C. 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 463-472.
- Şahin, İlhan. “XV ve XVI. Yüzyılda Sofya-Filipe- Eski Zağra Ve Tatar Pazarı'nın Nüfus Ve İskân Durumu”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 48, İstanbul, 1987.
- Şanlı, İsmet. “Sofyalı Divan Şairleri”, *Uluslararası Osmanlı Ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu 11-13 Mayıs 2005*, Bayrak Matbaacılık, İstanbul, 2005.
- Todorov, Nikolai. *The Balkan City 1400-1900*, University of Washington Press, Washington, 1983.
- Turan, Ömer ve Mehmet Z. İbrahimgil. *Bulgaristan'daki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler*, TBMM Yayınları, Ankara, 2004.
- Yalçın, Emruhan. “Türk-Bulgar Ortak Kültürü”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 43, Bahar, 2009, s. 555-576.
- Yalçınkaya, M. Alaaddin. “Osmanlılar Döneminde Bulgaristan”, *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Karam Yayınları, Ankara, 2006.
- Yinanç, Refet. “Arşivlerdeki Tahrir Ve Evkaf Defterlerine Göre Bulgaristan'da Türk Varlığı”, *Bulgaristan'da Türkler Semineri 20-22 Mart 1986*, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara, 1986.
- Yörük, Doğan. “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Gayrimüslimlerin Nüfusu”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 17, Konya, 2007.